

Verminderde Steun Thuis als Verklaring voor het Lagere Welzijn van Jongeren in Onvolledige Gezinnen: Een Vergelijking tussen Nederland en Portugal

Student: Jacintha Schuurman

Studentnummer: 3991083

Begeleider: dr. Margreet de Looze

Faculteit: Sociale Wetenschappen

Studie: Jeugdstudies

Universiteit Utrecht

Datum: 20-06-2017

Aantal woorden: 5467

Samenvatting

In Europa zijn steeds meer onvolledige gezinnen. Wonen in een onvolledig gezin is gerelateerd aan lager welzijn van jongeren. Deze studie bekijkt de verklarende rol van steun thuis in de samenhang tussen leven in een onvolledig gezin en lager welzijn. Specifiek kijkt deze studie of dit verband verschilt in sterkte tussen Nederland en Portugal en tussen jongeren in volledige gezinnen, onvolledige gezinnen zonder stiefouders en onvolledige gezinnen met stiefouders. De verwachting is dat in Portugal de verbanden minder sterk zullen zijn. Data van de studie Health Behaviour in School Children (HBSC) zijn gebruikt van Portugese en Nederlandse kinderen tussen de 12-16 jaar ($N = 7534$, $M = 13$ jaar). Informatie over gezinssamenstelling, welzijn en steun thuis is onderzocht aan de hand van zelfrapportage vragenlijsten. Jongeren in onvolledige gezinnen met en zonder stiefouders hebben zowel in Portugal als in Nederland lager welzijn dan jongeren in volledige gezinnen. Dit verband werd verklaard door ervaren steun thuis. Het welzijn van jongeren in onvolledige gezinnen met of zonder stiefouders verschilt niet. Voor Portugese jongeren waren minder grote verschillen gevonden tussen het welzijn in volledige of onvolledige gezinnen. Hun welzijn verslechtert minder door de afname van steun thuis in onvolledige gezinnen in vergelijking met Nederlandse jongeren.

Trefwoorden: welzijn, gezinssamenstelling, Portugal, Nederland, steun thuis

Abstract

Broken families are increasingly characterizing the image of Europe's family life. Living in a broken family is related to lower life satisfaction of adolescents. This study investigates the correlation of living in a broken family and lower life satisfaction, with family support as an explaining factor of this correlation. The focus will be on adolescents growing up in a broken family with stepparents and without stepparents in the Netherlands and in Portugal. The correlations in Portugal are expected to be weaker than those in the Netherlands. The Health Behaviour in School Children (HBSC) study contains data of adolescents from 12 to 16 years old ($N = 7534$, $M = 13$ years old) who self-reported on life satisfaction, family structure and family support using questionnaires. The results show that adolescents in broken families have lower life satisfaction, as well in the Netherlands as in Portugal, compared to adolescents in unbroken families. The presence of stepparents showed no impact on the life satisfaction of adolescents. Family support explained the correlation between living in a broken family and having lower life satisfaction. The life satisfaction of Portuguese adolescents was less influenced by poor experienced family support in broken families compared to their Dutch peers.

Keywords: life satisfaction, family structure, Portugal, Netherlands, family support

Het huwelijk is aan grote veranderingen onderhevig. Steeds minder mensen trouwen en steeds meer mensen scheiden (Eurostat, 2016). In 2011 eindigden van de 100 huwelijken in Europa gemiddeld 48 in een scheiding. In 2013 was dit in Portugal zelfs ruim 70 huwelijken van de 100. In Nederland lag dit getal iets lager, op 52 (Eurostat, 2016). Een gevolg hiervan is dat steeds meer kinderen opgroeien in een onvolledig gezin. Het is opvallend dat deze kinderen op verschillende gebieden significant lager scoren, bijvoorbeeld betreffende schoolprestaties (Frisco, Muller & Frank, 2007), welzijn (Brown, Manning & Stykes, 2015) en op emotioneel gebied (Amato, 2010; Mustonen, Huurre, Kiviruusu, Haukkala & Aro, 2011). Het opgroeien in een onvolledig gezin heeft ook op de lange termijn nadelige effecten: volwassenen met gescheiden ouders laten een lager psychologisch welzijn zien, met meer psychologische en sociale problemen. Ook hebben zij een hoger risico dat zij zelf ook gaan scheiden (Amato, 2010). Voor sommige individuen kunnen de effecten van een scheiding dus levenslang persisteren. Een van de verklaringen voor het verlaagde welzijn van deze jongeren die uit de literatuur naar voren komt is minder controle en support van de ouders (Bjarnason et al., 2012). Dit zou kunnen komen doordat er minder tijd van de ouders voor hun kinderen is omdat de ouders bijvoorbeeld meer moeten werken om rond te komen.

Wanneer het gebrek aan support en controle aangevuld wordt door steun van familie en vrienden, kan dit het welzijn van de kinderen mogelijk beschermen. De familie neemt dan als het ware taken over van de ouders, die op dat moment niet in staat zijn om die taken uit te voeren. De mate waarin familie aanvullende steun biedt aan jongeren in onvolledige gezinnen verschilt mogelijk per land of cultuur en is afhankelijk van culturele verwachtingen en gewoonten (Schwartz, 1990). De focus van deze studie ligt bij verschillen in deze culturele verwachtingen en gewoonten, daarom is er gekozen om internationaal onderzoek te doen.

Deze studie kijkt in hoeverre de ervaren steun thuis een verklarende rol speelt in het verband tussen leven in een onvolledig gezin en het lagere welzijn van jongeren in Nederland, een voornamelijk individualistisch land, en in Portugal, een voornamelijk collectivistisch land (Hofstede, 1980; Hofstede, Minkov & Hofstede, 2016). Hier is nog geen literatuur over bekend, terwijl dit wel bij kan dragen aan het ontwikkelen van interventies die zich richten op het welzijn van jongeren in onvolledige gezinnen. Dit geldt met name voor landen waarin familiesteun en verbondenheid minder aanwezig kan zijn, zoals mogelijk in Nederland (volgens de indeling van Hofstede). Hier kan verworven kennis over steun thuis en het welzijn van jongeren van toegevoegde waarde zijn voor bestaande of nieuwe interventies.

Het Ecologische Model

Bij het verklaren van veranderingen in het welzijn van jongeren spelen factoren op verschillende niveaus een rol. Dit zijn zowel factoren op interpersoonlijk niveau, zoals de steun thuis, als factoren op familie niveau, zoals de complexiteit van een gezin, en factoren op landelijk niveau, zoals de culturele normen over verbondenheid en steun binnen een familie.

Volgens de Ecologische Theorie van Bronfenbrenner (1990) vormen de ouders het belangrijkste onderdeel van de omgeving van de kinderen (Brown et al., 2015). Zij bewerkstelligen, onder andere door middel van tijd en voorzieningen, de vorm waarin kinderen opgroeien (Bronfenbrenner, 1990). Door een scheiding kan de balans hiervan in een gezin veranderen, met negatieve effecten voor de kinderen als gevolg (Bastaits & Mortelmans, 2016; Tomcikova, Madarasova Geckova, Orosova, Van Dijk & Reijneveld, 2009). Steun thuis lijkt dus cruciaal te zijn voor het welzijn van kinderen in onvolledige gezinnen (Hair, Moore, Garrett, Ling & Cleveland, 2008; Hakvoort, Bos, Van Balen & Hermanns, 2010; Moreno et al., 2009). Recent onderzoek laat zien dat de ouder-kind relatie in onvolledige gezinnen vooral verslechtert wanneer de sfeer in de familie als negatief wordt ervaren door de jongere (Phillips, 2012; Ryan, Claessens & Markowitz, 2015).

Het welzijn van de jongeren en de ervaren steun thuis kunnen beïnvloed worden door de mate van complexiteit van een (onvolledig) gezin. In onvolledige gezinnen met een hogere complexiteit, bijvoorbeeld door de aanwezigheid van stiefvader of stiefmoeder, is het welzijn van de kinderen vaak lager (Brown et al., 2015). Een verklaring hiervoor komt vanuit het biologische perspectief (Halpern-Meekin & Tach, 2008), waarin wordt gesteld dat vanuit evolutionair oogpunt ouders de neiging hebben een grotere investering te doen in hun eigen kinderen, waardoor kinderen met stiefouders in een nadelige positie zitten (Halpern-Meekin & Tach, 2008; Yuan, 2009). Tevens stelt de Resource Dilution Theory (Downey, 2001) dat kinderen concurreren voor voorzieningen van ouders zoals tijd, controle en support. Een gezin met stiefouders kent volgens deze theorie meer nadelen omdat de kinderen hierin lastiger voorzieningen kunnen krijgen.

Tot slot kunnen factoren op landelijk niveau ook invloed hebben op het welzijn van jongeren, al dan niet in interactie met factoren op interpersoonlijk- en familieniveau. Er is bijvoorbeeld reden om aan te nemen dat de samenhang tussen de steun thuis en het welzijn van kinderen in onvolledige gezinnen niet in alle landen even sterk is. Voor het welzijn van kinderen zijn controle, steun, tijd en geld van belang (Bjarnason et al., 2012; Brown et al., 2015; Phillips, 2012), aspecten waar normaliter de ouders voor zorgen. Als dit niet het geval is, zoals mogelijk in onvolledige gezinnen, verslechtert het welzijn van de kinderen (Bastaits

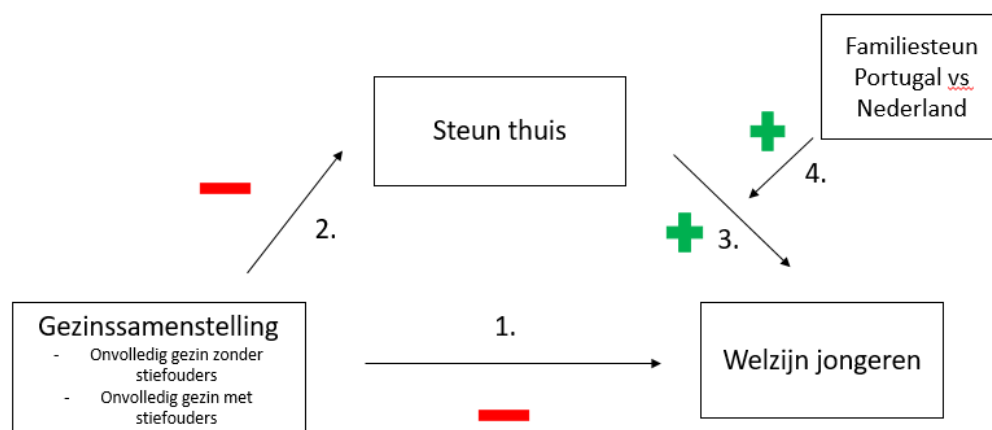
GEZINSSAMENSTELLING, STEUN THUIS EN WELZIJN VAN JONGEREN IN NEDERLAND EN PORTUGAL & Mortelmans, 2016; Hair et al., 2008; Moreno et al., 2009). Steun van familieleden, zoals ooms, tantes, opa's en oma's kan dit ondervangen en kan de verslechtering van het welzijn van de kinderen tegengaan. Ervaren steun van familie en vrienden draagt namelijk bij aan het welzijn van kinderen als aanvulling op de steun die ouders bieden (Brannan, Biswas-Diener, Mohr, Mortazavi & Stein, 2013). Omstandigheden waarin familieleden bijspringen kunnen afhangen van de culturele context. In collectivistische culturen staat deel uit maken van een groep centraal en vormt dit een deel van het individu (Oyserman, Coon & Kimmelmeier, 2002). Doordat er wederzijdse sociale verwachtingen en verplichtingen zijn, voelen familieleden mogelijk meer druk om taken van de ouders over te nemen wanneer dit nodig is (Schwartz, 1990). Het voldoen aan sociale rollen en verplichtingen, zoals het bieden van hulp aan kinderen in de familie, draagt bij aan het welzijn en is dus een positieve ervaring voor de familieleden (Oyserman et al., 2002; Yaman, Mesman, Van Ijzendoorn, Bakermans-Kranenburg & Linting, 2010). Dit maakt het aannemelijk dat familieleden in collectivistische landen steun zullen bieden aan kinderen uit onvolledige gezinnen.

In individualistische culturen staan andere normen en waarden centraal. De nadruk ligt voornamelijk op het persoonlijke kunnen en autonomie, dit speelt een grote rol bij de vorming van het individu (Hofstede, 1980; Hofstede et al., 2016; Oyserman et al., 2002). Er wordt dus meer vanuit gegaan dat mensen zelf verantwoordelijk zijn voor hun eigen problemen. Familieleden zijn hierdoor mogelijk minder geneigd bij te springen in een gezin dat niet hun eigen gezin is. Hierdoor zou het in individualistische culturen, vergeleken met collectivistische culturen, minder waarschijnlijk kunnen zijn dat de familie steun, tijd en geld gaat investeren in de kinderen uit een onvolledig gezin. Dit zou betekenen dat het verband tussen steun thuis en het welzijn van jongeren in collectivistische landen minder sterk is in vergelijking met individualistische landen.

Huidige Studie

In deze studie wordt gekeken naar de rol van culturele context in de relatie tussen de steun thuis en het welzijn van jongeren. Er wordt verwacht dat steun van familie de vermindering van het welzijn van jongeren in onvolledige gezinnen kan tegengaan door het investeren van controle, support, tijd en geld en dat dit meer gedaan wordt in collectivistische culturen dan in individualistische culturen. Hofstede (1980) heeft een indeling gemaakt van Europese landen naar de mate van collectivisme en individualisme. Nederland scoort op deze indeling redelijk hoog op individualisme en Portugal scoort redelijk hoog op collectivisme (Hofstede et al., 2016). Hierdoor is gekozen om deze landen met elkaar te vergelijken. Als

verdiepende vraag binnen dit onderzoek wordt er ook naar de complexiteit van het gezin gekeken. De verwachting is dat hoe hoger de complexiteit is, hoe verder het welzijn van de jongeren omlaag gaat (Brown et al., 2015; Phillips, 2012). Jongeren in volledige gezinnen (beide biologische ouders aanwezig) worden vergeleken met jongeren in onvolledige gezinnen zonder stiefouders (alleen moeder of alleen vader aanwezig) en met jongeren in onvolledige gezinnen met stiefouders (met stiefvader en/of stiefmoeder).

Figuur 1. Mediatie model onvolledig gezin, welzijn adolescenten en steun thuis met familiesteun in Nederland versus Portugal als moderator.

Deze studie heeft de volgende hypothesen: 1) Het welzijn van jongeren in onvolledige gezinnen is lager dan het welzijn van jongeren in volledige gezinnen (Figuur 1, pijl 1). 2) De ervaren steun thuis speelt een verklarende rol van het lagere welzijn van jongeren in onvolledige gezinnen in vergelijking met jongeren in volledige gezinnen (Figuur 1, pijlen 2 en 3). 3) In Portugal is de samenhang tussen de steun thuis en het welzijn van jongeren minder sterk is dan in Nederland (Figuur 1, pijl 4). 4) Hoe complexer de gezinssamenstelling is, des te sterker is de samenhang tussen minder steun thuis en verlaagd welzijn. Deze hypothesen zullen getoetst worden op basis van nationaal representatieve steekproeven van jongeren in Nederland en Portugal.

Methode

Design

In dit onderzoek is gebruik gemaakt van data uit 2013/2014 van het Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) onderzoek. Dit is een landelijk representatief onderzoek naar de gezondheid en het welzijn van schoolgaande scholieren met een leeftijd van 11 tot en met 16 jaar (Currie et al., 2014; Inchley et al, 2016). Het is een internationaal cross-sectioneel onderzoek.

Nederland

In Nederland zijn de scholen willekeurig geselecteerd uit een bestand van de Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO) van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap met alle scholen die regulier onderwijs aanbieden in Nederland. Voor het verkrijgen van een representatieve steekproef van het land is er gekozen om vooraf te stratificeren op stedelijkheidsniveau (de Looze et al., 2014).

Portugal

De scholen zijn ook in Portugal willekeurig geselecteerd uit de officiële lijst van publieke scholen. De scholen zijn telefonisch benaderd en gevraagd voor deelname. Verdere informatie zoals eerder weergegeven over de dataverzameling van Nederland kan niet worden gerapporteerd over de Portugese dataverzameling in verband met een zeer beperkte reactie van het Portugese team en het uitblijven van een reactie van de HBSC databank in Bergen, na hen herhaaldelijk benaderd te hebben.

Respondenten

Nederland

De respondenten zijn leerlingen van 78 basisscholen (61% respons, op klasniveau was er 96% respons) en 67 middelbare scholen (40% respons, op klasniveau was er 94% respons). De leerlingen kwamen uit groep 8 van het basisonderwijs en uit klas 1 tot en met 4 uit het voortgezet onderwijs. In totaal namen 7168 scholieren deel aan het onderzoek in 2013 in Nederland. Hiervan kwamen 1579 jongeren uit het basisonderwijs, met een verdeling van 50% jongens en 50% meisjes. De gemiddelde leeftijd van deze groep was 11,2 jaar, $SD = .54$. Van het voortgezet onderwijs deden 5571 scholieren mee, met een verdeling van 50% jongens en 50% meisjes. De gemiddelde leeftijd van deze groep is 13,8 jaar, $SD = 1.35$.

Portugal

In Portugal hebben 4989 adolescenten meegedaan aan het onderzoek in 2013. Voor de Portugese jongeren hadden een gemiddelde leeftijd 13 jaar, met een sekseverdeling van 47% jongens en 53% meisjes.

Procedure

Deze studie volgt een vast protocol dat in elk land hetzelfde is, om op deze manier zo goed mogelijk internationaal vergelijkbare data te genereren (Currie et al., 2014). Een aantal onderdelen van de vragenlijst zijn verplicht en moeten ongewijzigd in elk land uitgevraagd worden. Onder supervisie van de leraar en onderzoeksassistenten zijn in de klaslokalen vrijwillig vragenlijsten met een verscheidenheid aan vragen over welzijn en gezondheidsgedragingen van jongeren ingevuld door de leerlingen. In Nederland konden de ouders van de leerlingen kenbaar maken als zij bezwaar hadden tegen de deelname van hun kind. In Portugal werd actief om toestemming van de ouders gevraagd voor deelname van hun kind. Vertrouwelijkheid werd gewaarborgd doordat de antwoorden op de vragenlijsten anoniem zijn.

Meetinstrumenten

Demografische variabelen Demografische variabelen die in deze vragenlijst uitgevraagd zijn, waren leeftijd ('wanneer ben je geboren?') en sekse (1 = jongen, 2 = meisje).

Welzijn van de jongere Het welzijn van de jongeren werd gemeten aan de hand van de vraag hoe de jongeren zich voelden over hun leven ('Hoe voel jij je over je leven?'). Hierbij kon een score gegeven worden van 0 tot 10, waarbij 0 het slechtste leven is dat ze zich voor kunnen stellen en 10 het beste leven is dat ze zich voor kunnen stellen. Deze vraag is gebaseerd op de Cantril ladder (Cantril, 1965). Verschillende onderzoeken hebben relaties gevonden tussen het welzijn van de jongeren en hun zelfrapportage hierover, wat de validiteit van de vraag bevestigt (Cavallo et al., 2006; Mazur, 2010).

Gezinssamenstelling De gezinssamenstelling is gemeten aan de hand van de vraag welke personen in het huis wonen waar zij de meeste tijd doorbrengen (bij sprake van meerdere huizen). Zij konden verschillende opties aanvinken, namelijk vader, moeder, stiefmoeder, stiefvader, broers, zussen, oma, opa, weeshuis/kindertehuis, iemand anders of een ander soort huis en anders. Deze vraag is ontwikkeld door het HBSC-team van familie cultuur (Pedersen et al., 2001). Deze variabele is gehercodeerd naar 1 = volledig gezin (beide

GEZINSSAMENSTELLING, STEUN THUIS EN WELZIJN VAN JONGEREN IN NEDERLAND EN PORTUGAL biologische ouders), 2 = onvolledig gezin zonder stiefouders (één biologische ouder) en 3 = onvolledig gezin met stiefouders (biologische vader/moeder met stiefvader/moeder). Dus hoe hoger de score, hoe complexer de gezinssamenstelling. Van de variabele gezinssamenstelling is een dummy aangemaakt, met als referentiegroep het volledige gezin.

Steun thuis Steun thuis werd gemeten aan de hand van een aantal uitspraken over het gezin (waar ze het meeste zijn). Er waren vijf antwoordcategorieën, waarbij de jongeren konden aangeven of ze het er helemaal niet mee eens, niet mee eens, niet eens/ niet oneens, mee eens of helemaal mee eens waren. De stellingen waren: Bij mij/ons thuis: ‘Gezinsleden doen hun best om te helpen’, ‘Ik krijg de emotionele steun die ik nodig heb’, ‘Ik kan over mijn problemen praten’ en ‘Ze willen me helpen om beslissingen te nemen’. Deze items zijn samengevoegd tot de schaal ‘steun thuis’, met een betrouwbaarheid van $\alpha = .93$. Hoe hoger de score op deze schaal, hoe hoger de steun thuis is. Deze items zijn gebaseerd op Multidimensional Scale of Perceived Social Support (MPSS) (Tabak, Radiukiewicz & Polska, 2009). Deze schaal is door meerdere onderzoeken gevalideerd en gebruikt en heeft goede validiteit en betrouwbaarheid laten zien (Zimet & Grodaon, 1998; Siddiq, Aida, Zidnal & Koh, 2010).

Nederland vs Portugal In de internationale dataset is voor elke jongere aangegeven in welk land het woont. In deze studie ligt de interesse alleen bij de jongeren uit Nederland en Portugal. Jongeren uit andere landen zijn niet meegenomen in dit onderzoek en dus verwijderd uit de dataset. Deze variabele is gehercodeerd naar 0 = Portugal en 1 = Nederland.

Statistische analyses

Bij het analyseren van de data is gebruik gemaakt van het statistiekprogramma IBM SPSS Statistics 24. Bij het uitvoeren van de analyses is alleen gebruik gemaakt van de participanten die de vragen over de gebruikte variabelen hadden ingevuld. Het percentage missende waarden varieerde van 0% (sekse) tot 17% (gezinssamenstelling). Ook jongeren in andere gezinssamenstellingen dan gebruikt in deze studie (pleeggezin of tehuis van de jeugdzorg of anders) zijn niet meegenomen in dit onderzoek (N= 1580, 17%). Aan de hand van beschrijvende analyses zijn de gemiddelde scores voor de gezinssamenstelling, het welzijn van de jongeren en de steun thuis voor zowel Nederland als Portugal weergegeven in Tabel 1.

Vervolgens werd er aan de hand van een regressieanalyse (PROCESS, Hayes & Darlington, 2012) onderzocht of de steun thuis een verklarende factor is voor de relatie tussen opgroeien in een onvolledig gezin en het welzijn van jongeren. Bij deze methode wordt eerst

gekeken of het directe verband tussen de gezinssamenstelling en het welzijn van de jongeren significant is. Hierna wordt gekeken of de steun thuis een (gedeeltelijke of volledige) verklarende factor is voor de relatie tussen gezinssamenstelling en het welzijn van de jongeren. Dit wordt in PROCESS met model 4 bekeken, wat overeenkomt met een mediatiemodel.

Als laatste is aan de hand van PROCESS (Hayes & Darlington, 2012) bekeken of deze relaties minder sterk waren voor de Portugese jongeren dan voor de Nederlandse jongeren. Het land van herkomst werd als moderator opgenomen in het model. De analyses zijn apart gedaan voor Nederland en Portugal om inzicht te krijgen in verschillen tussen de landen. Dit is aan de hand van model 14 bekeken in PROCESS.

Resultaten

In Tabel 1 zijn de beschrijvende statistieken over het geslacht en de leeftijd van de steekproef uit Nederland en Portugal te zien. De verdeling van jongens en meisjes is in Nederland en Portugal redelijk gelijk, er zijn zowel in Nederland als in Portugal iets meer meisjes dan jongens (51.4 % en 53.3%, respectievelijk). De gemiddelde leeftijd in beide landen is 13 jaar ($SD = 1.6$). Opvallend is dat in beide landen het grootste deel van de jongeren in een volledig gezin woont (77%). Een relatief klein deel woont in een onvolledig gezin met stiefouders (8%). Het welzijn van de jongeren in Nederland ($M = 7.5$, $SD = 1.7$) is iets hoger dan die van de jongeren in Portugal ($M = 7.4$, $SD = 2.0$). In beide landen neemt het welzijn van de jongeren af naarmate de gezinssamenstelling complexer wordt, met uitzondering van de jongeren in een onvolledig gezin met stiefouders in Portugal. Het welzijn van de jongeren in Portugal in een onvolledig gezin met stiefouders is iets hoger ($M = 7.4$, $SD = 2.1$) dan dat van de jongeren in een onvolledig gezin zonder stiefouders ($M = 7.1$, $SD = 2.1$), wat een opvallende bevinding is.

Tabel 1

Beschrijvende statistieken van jongeren in volledige gezinnen, onvolledige gezinnen zonder stiefouders en onvolledige gezinnen met stiefouders, het welzijn van de jongeren en de steun thuis

	Nederland			Portugal		
	Aantal jongeren (%)	Welzijn (M, SD)	Steun thuis (M, SD)	Aantal jongeren (%)	Welzijn (M, SD)	Steun thuis (M, SD)
Volledig gezin	3051(77%)	7.9 (1.5)	6.0 (1.2)	2776(77%)	7.6 (1.8)	5.9 (1.6)
Onvolledig gezin zonder stiefouders	591 (15%)	7.3 (1.9)	5.7 (1.5)	526(15%)	7.1 (2.1)	5.6 (1.8)
Onvolledig gezin met stiefouders	298 (8%)	7.2 (1.8)	5.5 (1.5)	292(8%)	7.4 (2.1)	5.7 (1.7)
Totaal	3940	7.5 (1.7)	5.7 (1.4)	3594	7.4 (2)	5.3 (1.7)

Tabel 2 geeft weer hoe de variabelen in dit onderzoek met elkaar samenhangen. Iedere correlatie is significant ($p < .001$). Dit laat zien dat de gezinssamenstelling, de steun thuis en het welzijn van de jongeren met elkaar samen hangen en dus interessant zijn om verder te onderzoeken. In beide landen geldt dat hoe hoger de steun thuis is, hoe hoger het welzijn is. Verder is te zien dat hoe complexer de gezinssamenstelling is, hoe minder steun thuis ervaren wordt. Ook is te zien dat hoe ouder de jongeren worden, hoe minder steun thuis zij ervaren. Als laatste is opvallend dat alle variabelen, op leeftijd na, in Nederland sterker met elkaar samenhangen dan in Portugal.

Tabel 2

Correlaties tussen de gebruikte variabelen

	Nederland					Portugal				
	1.	2.	3.	4.	5.	1.	2.	3.	4.	5.
1. Steun thuis	1					1				
2. Leeftijd	-.146**	1				-.135**	1			
3. Gezins-samenstelling	-.129**	.060**	1			-.066**	.068**	1		
4. Welzijn	.411**	-.210**	-.159**	1		.292**	-.189**	-.062**	1	
5. Sekse	-.009	.005	.011	-.146**	1	-.035*	-.010	.017	-.078**	1

** = $p < 0.001$ (2-tailed)

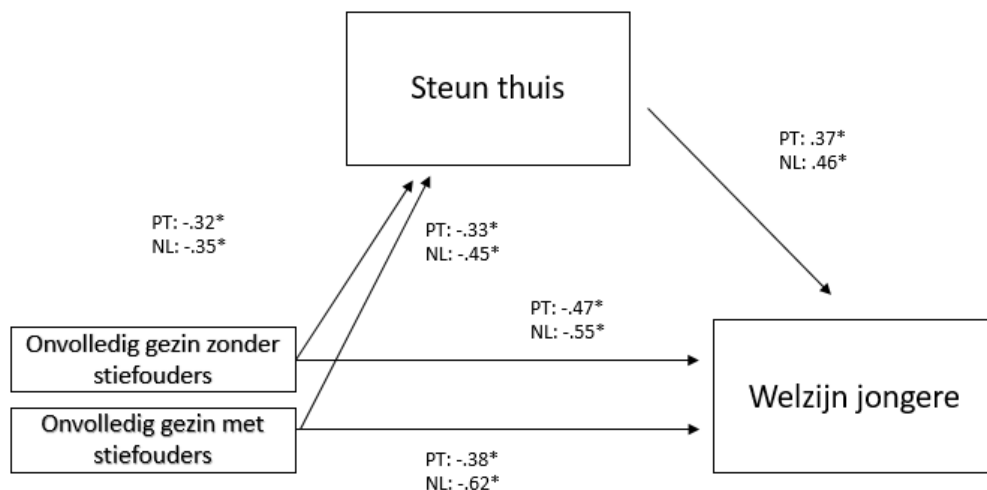
Voor het beantwoorden van de onderzoeksvragen is aan de hand van PROCESS (Hayes & Darlington, 2012) onderzocht of steun thuis de samenhang tussen gezinssamenstelling en het welzijn van jongeren volledig of gedeeltelijk verklaart. Eerst wordt gekeken naar het directe verband, namelijk de samenhang tussen de gezinssamenstelling en het welzijn van de jongeren. Daarna wordt gekeken wat de samenhang is met de steun thuis. Hierbij worden de onvolledige gezinnen met stiefouders en onvolledige gezinnen zonder stiefouders vergeleken met de jongeren uit volledige gezinnen.

De samenhang tussen het leven in een onvolledig gezin zonder stiefouders hangt samen met verminderd welzijn van de jongeren ($B = -.22$, $SE = .05$, $t = -7.18$, $p = .00$, $R^2 = .08$). De samenhang tussen het leven in een onvolledig gezin met stiefouders hangt ook samen met verminderd welzijn van de jongeren ($B = -.17$, $SE = .07$, $t = -4.39$, $p = .00$, $R^2 = .08$). Dit betekent dat hoe complexer de gezinssamenstelling is, hoe lager het welzijn van de jongeren. Voor leeftijd en sekse is gecontroleerd. Een hogere leeftijd hangt samen met lager welzijn ($B = -.17$, $SE = .01$, $t = -13.89$, $p = .00$). Ook hebben meisjes in vergelijking met jongens een lager welzijn ($B = -.36$, $SE = .036$, $t = -9.67$, $p = .00$).

Steun thuis is een verklarende factor voor het verband tussen gezinssamenstelling en het welzijn van de jongeren ($B = -.21$, $SE = .03$, $t = -7.59$, $p = .00$, $R^2 = .22$). Dit betekent dat jongeren in een onvolledig gezin in vergelijking met jongeren in een volledig gezin minder steun thuis ervaren en daardoor een lager welzijn hebben.

Het moderatie effect is ook significant ($B = .16$, $SE = .026$, $t = 6.07$, $p = .00$, $R^2 = .17$). Dit laat zien dat er een verschil is in het verlaagde welzijn door minder steun thuis tussen

GEZINSSAMENSTELLING, STEUN THUIS EN WELZIJN VAN JONGEREN IN NEDERLAND EN PORTUGAL jongeren in Nederland en Portugal. Daarom zijn hierna de analyses apart gedaan voor deze landen zodat duidelijk kan worden waar deze verschillen precies zitten. De resultaten zijn weergegeven in Figuur 2.

Figuur 2. Mediatie model van gezinssamenstelling, steun thuis en het welzijn van de jongere voor Nederland en Portugal. * = $p < .05$

Figuur 2 geeft de samenhang weer tussen de gezinssamenstelling, het welzijn van de jongeren en de verklarende rol van steun thuis. De resultaten zijn uitgesplitst tussen Nederland en Portugal. Voor beide landen geldt dat het leven in een onvolledig gezin samenhangt met lager welzijn en met minder steun thuis. Voor jongeren in Portugal is de samenhang tussen de gezinssamenstelling en het welzijn minder sterk dan voor jongeren in Nederland. Het leven in een onvolledig gezin hangt voor Portugese jongeren minder sterk samen met verminderde steun thuis dan voor jongeren in Nederland. Minder steun thuis hangt in beide landen samen met lager welzijn. Het welzijn van Portugese jongeren neemt minder sterk af dan het welzijn van jongeren in Nederland wanneer de steun thuis vermindert.

Tussen jongeren in een onvolledig gezin zonder stiefouders en jongeren in een onvolledig gezin met stiefouders zijn in beide landen geen verschillen gevonden betreffende hun welzijn en de steun thuis ($B = .04$, $SE = .08$, $p = .37$, $R^2 = .13$). Dit is getoetst door dummies te maken van de verschillende gezinssamenstellingen, waarbij het onvolledige gezin zonder stiefouders als referentiegroep is opgenomen in PROCESS.

Discussie

Deze studie heeft bevestigd dat jongeren in een onvolledig gezin een lager welzijn hebben omdat zij minder steun thuis ervaren vergeleken met jongeren uit volledige gezinnen. Verder heeft deze studie gekeken naar de gezinssamenstelling van de onvolledige gezinnen. Het welzijn en de steun thuis van jongeren in onvolledige gezinnen zonder stiefouders is vergeleken met het welzijn en de steun thuis van jongeren in onvolledige gezinnen met stiefouders. Hiertussen zijn geen verschillen gevonden. Een innovatief aspect van deze studie is de vergelijking van de steun thuis en het welzijn van jongeren in Nederland, een voornamelijk individualistisch land, en Portugal, een voornamelijk collectivistisch land (Hofstede, 1990). Zoals verwacht wordt het welzijn van jongeren uit deze twee landen verschillend beïnvloed door de steun thuis in volledige en onvolledige gezinnen.

Gezinssamenstelling, steun thuis en welzijn in Nederland en Portugal

Ten eerste werd verwacht dat het welzijn van jongeren in onvolledige gezinnen lager zou zijn dan het welzijn van jongeren in volledige gezinnen. Deze verwachting is bevestigd. Factoren zoals slechtere economische mogelijkheden (Fransson, Turunen, Hjern, Östberg & Bergström, 2015; Thomson, Hanson & McLanahan, 1994) of een complexere familiestructuur en negatievere familiesfeer (Brown et al., 2015; Phillips, 2012) zouden hieraan bij kunnen dragen. Een andere verklaring uit de literatuur is dat er in onvolledige gezinnen minder controle en support is van de ouders, met als gevolg een lager welzijn van de jongeren (Bjarnason et al., 2012).

Deze studie heeft gevonden dat in vergelijking met het volledige gezin de steun thuis in onvolledige gezinssamenstellingen lager is. Een verklaring hiervoor kan zijn dat een hechte relatie, gekenmerkt door een warme, steunende familieomgeving, een grote bijdrage levert aan het welzijn van jongeren (Nickerson & Nagle, 2004). Een hechte relatie met ten minste één ouder is hier een kenmerk van (Bowlby, 2005; Nickerson & Nagle, 2004). In een onvolledig gezin kan deze omgeving en relatie uit balans raken waardoor de jongere minder steun thuis ervaart en het welzijn van de jongere verslechtert. Een bijdragende factor kan zijn dat in éénouder gezinnen de ouder meer moet werken om het gezin te onderhouden en de taken van twee ouders moet uitvoeren. Dit kan er voor zorgen dat er minder tijd overblijft om door te brengen met de kinderen. Hierdoor kan de ervaren steun in het gezin verminderen (Tomcikova et al., 2009).

Verder werd verwacht dat in complexere gezinssamenstellingen de verbanden tussen de steun thuis en het welzijn van de jongeren sterker zouden zijn. Dit is niet helemaal

bevestigd. Het welzijn van jongeren in onvolledige gezinnen (zowel met als zonder stiefouders) is lager dan het welzijn van jongeren in volledige gezinnen. Echter, het welzijn van jongeren in onvolledige gezinnen met stiefouders is niet lager dan het welzijn van jongeren in onvolledige gezinnen zonder stiefouders. Een verklaring hiervoor kan zijn dat de aanwezigheid van een stiefouder ook juist kan zorgen voor meer stabiliteit en steun in het gezin. Zo kan een tweede verdiener bijdragen aan het gezin en is er een tweede persoon die bij kan dragen aan de zorgen en steun voor de kinderen in het gezin. Ook kan het tijdstip van scheiden en de manier waarop ouders met de scheiding omgaan belangrijk zijn voor het welzijn van jongeren in onvolledige gezinnen (De Graaf & Fokkema, 2007). De eerste periode kan gekenmerkt worden door veel instabiliteit en stress, met een lager welzijn tot gevolg (Amato, 2000). Na deze periode kan echter een nieuwe partner ook positief bijdragen aan het welzijn van de jongeren en het gezin. Zo kan een scheiding ook een kans zijn voor het opnieuw vinden van geluk en het ontsnappen aan een ongelukkige negatieve situatie (Amato, 2000).

Ten slotte werd verwacht dat de samenhang tussen de steun thuis en het welzijn van jongeren minder sterk is voor jongeren in Portugal dan voor jongeren in Nederland. Deze verwachting werd bevestigd. Een verklaring hiervoor kan zijn dat in Portugal het verslechteren van de steun thuis ondervangen wordt door ondersteuning van andere sociale netwerken. Relaties van vrienden en andere groepen buiten de familie kunnen ook steun bieden, wat samenhangt met welzijn (Nickerson & Nagle, 2004). Een factor waardoor dit in Portugal meer kan zijn is dat in Portugal sterkere wederzijdse sociale verwachtingen zijn waardoor familieleden vaker steun zullen bieden aan jongeren in onvolledige gezinnen als de steun van de ouders tekort schiet (Schwartz, 1990). Het beeld dat hierbij aansluit is dat bij de jongeren die hebben deelgenomen aan deze studie in Portugal van 12% de oma in huis woont en van 8% de opa, terwijl in Nederland slechts van 1% van de jongeren de oma in huis woont en van 0.6% van de jongeren de opa. Familie lijkt in Portugal dus sterker aanwezig te zijn in het leven van de jongeren, wat mogelijk het verminderen van de steun van de ouders kan ondervangen. Dit kan een verklaring zijn waarom in Portugal minder sterke samenhangen zijn gevonden tussen leven in een onvolledig gezin het welzijn van de jongeren.

Beperkingen en implicaties

Ondanks dat dit onderzoek een groot, nationaal representatief onderzoek is, zijn er ook een aantal beperkingen te noemen. Doordat in deze studie twee landen met elkaar vergeleken zijn kunnen ook andere factoren op landelijk niveau van invloed zijn waar niet voor

GEZINSSAMENSTELLING, STEUN THUIS EN WELZIJN VAN JONGEREN IN NEDERLAND EN PORTUGAL gecorrigeerd is. Zo is op de website van de World Bank (<http://www.worldbank.org/>) te zien dat het bruto nationaal inkomen per hoofd van de bevolking in Portugal bijna twee keer zo laag is dan in Nederland. Ook zijn in Portugal bijna twee keer zoveel mensen werkloos (10%) in vergelijking met Nederland (4.6%) (Eurostat, 2017). Door deze factoren zou het kunnen dat ouders in Portugal mogelijk meer moeten werken om rond te komen. Hierdoor kan het zijn dat zij minder tijd en voorzieningen hebben om te investeren in hun kind(eren), met minder steun thuis als gevolg. Een ander punt waar in deze studie geen rekening mee is gehouden is de reden en het tijdstip van het ontstaan van het onvolledige gezin. Het is te verwachten dat de meest voorkomende reden een scheiding is (Eurostat, 2016). In deze studie is geen rekening gehouden met mogelijke andere redenen, waar mogelijke andere processen ten grondslag liggen aan het welzijn van jongeren. In deze studie is ook geen rekening gehouden met het moment van scheiden, wat van belang kan zijn voor de instabiliteit van het gezin (Amato, 2010). Het is aannemelijk dat als het moment van scheiden langer geleden is, er meer stabiliteit is in het gezin met stiefouders. Dit kan de resultaten over het welzijn van de jongeren vertekenen. Als laatste kan door het cross-sectionele karakter van de HBSC studie geen uitspraak gedaan worden over causale verbanden.

Deze studie is innovatief in het onderzoeken van verschillen tussen landen wat betreft het verminderde welzijn van jongeren door minder steun thuis. Voor verdere theorievorming over het welzijn van jongeren is het van belang bewust te zijn van mogelijke cultuurverschillen die van invloed kunnen zijn op gevonden resultaten. Een voorbeeld zijn de gevonden verschillen in deze studie in de verbanden tussen de steun thuis en het welzijn van jongeren in Nederland en Portugal. Vooral in het leven van jongeren dragen veel verschillende factoren bij aan hun welzijn. Eventuele verbanden hiertussen kunnen cultuurgebonden zijn, zoals bijvoorbeeld de verbondenheid en familiesteun (Oyserman et al., 2002; Yaman et al., 2010). Dit benadrukt het belang van meer aandacht voor internationale onderzoeken. Een groot deel van de onderzoeken in het sociaal wetenschappelijk domein is van Amerikaanse origine. Het is van belang om kritisch te blijven nadenken wanneer deze resultaten worden gebruikt in populaties van andere landen en culturen.

Verder is het belangrijk een kanttekening te plaatsen bij het negatieve beeld van eerdere studies over complexe gezinssamenstellingen (Bastais & Mortelmans, 2016; Tomcikova et al., 2009). Een gezinssamenstelling die complexer is, zoals bijvoorbeeld met stiefouders, kan ook voordelen hebben die een minder complexe gezinssamenstelling niet heeft. Stiefouders kunnen bijvoorbeeld ook voor stabiliteit zorgen (Amato, 2000). Er is weer een tweede verdiener in het gezin, iemand die bij kan dragen aan het steunen en opvoeden

van de kinderen. Ook de denkwijze van het Ecologische model kan hier toegepast worden. Hierin ligt de nadruk op het belang van interacties tussen verschillende factoren in het leven van jongeren, bijvoorbeeld een stiefouder, stiefbroer of stiefzus die bijdragen aan de stabiliteit en steun in het gezin.

Opvallend is dat ruim 70 van de 100 huwelijken in Portugal eindigen in een scheiding (Eurostat, 2016), maar in deze studie ‘slechts’ 23% van de jongeren aangaf in een onvolledig gezin te wonen. Dit kan betekenen dat het grootste deel van de huwelijken meestal ná het 13-15^e levensjaar van hun kinderen stranden. Een andere mogelijkheid is dat er sprake is geweest van een respons-bias, mogelijk zitten kinderen van onvolledige gezinnen minder op school of durven zij hier niet eerlijk over te zijn. Dit zijn interessante punten waar toekomstig onderzoek zich over zou kunnen buigen. Verder zou toekomstig onderzoek kunnen kijken naar verschillen in het moment van een scheiding en verschillende redenen van het ontstaan van een onvolledig gezin. Ook interessant voor toekomstig onderzoek is om te kijken naar de rol van het opleidingsniveau van de ouders bij volledige en onvolledige gezinnen, en de samenhang met de steun thuis en het welzijn van de jongeren. Hoger opgeleide ouders brengen namelijk meer tijd door met hun kinderen en focussen hierin meer op activiteiten die de ontwikkeling van hun kind stimuleren dan lager opgeleide ouders (Sayer, Gauthier & Furstenberg, 2004). Mogelijk verslechtert het welzijn van jongeren in onvolledige gezinnen van hoger opgeleide ouders minder dan het welzijn van jongeren in onvolledige gezinnen met lager opgeleide ouders.

Het welzijn van jongeren in onvolledige gezinnen is lager dan dat van jongeren in volledige gezinnen omdat zij minder steun thuis ervaren. Het welzijn en de steun thuis van jongeren in onvolledige gezinnen met stiefouders is niet lager dan dat van jongeren in onvolledige gezinnen zonder stiefouders. Deze gevonden samenhangen zijn sterker voor jongeren in Nederland dan voor jongeren in Portugal. Dit kan te maken hebben met factoren op landelijk of cultureel niveau. Het in kaart brengen van beschermende factoren van het welzijn van jongeren kan bijdragen aan begrip en mogelijkheden voor het verbeteren van het welzijn van jongeren in onvolledige gezinnen. Gezien het groeiende aantal jongeren dat opgroeit in een onvolledig gezin kan dit van steeds groter belang worden. De steun thuis en mogelijke andere cultuurgebonden factoren hebben hun belang bewezen voor het welzijn van jongeren in onvolledige gezinnen in deze studie.

Referenties

- Amato, P. R. (2000). The consequences of divorce for adults and children. *Journal of marriage and family*, 62(4), 1269-1287. doi: 10.1111/j.1741-3737.2000.01269.x
- Amato, P. R. (2010). Research on divorce: Continuing trends and new developments. *Journal of Marriage and Family*, 72(3), 650-666. doi: 10.1111/j.1741-3737.2010.00723.x
- Siddiq, A.N., Aida, S.A., Zidnal, N.Z., & Koh O.H. Validation of the Malay version of the Multidimensional Scale of Perceived Social Support (MSPSS-M) among a group of medical students in Faculty of Medicine, University of Malaya. *Asian Journal of Psychiatry* 2010; 3: pp. 3-6. doi: 10.1016/j.ajp.2009.12.001
- Bastaitis, K., & Mortelmans, D. (2016). Parenting as Mediator Between Post-divorce Family Structure and Children's Well-being. *Journal of Child and Family Studies*, 25(7), 2178-2188. doi:10.1007/s10826-016-0395-8
- Bjarnason, T., Bendtsen, P., Arnarsson, A. M., Borup, I., Iannotti, R. J., Löfstedt, P., Haapasalo, I. & Niclasen, B. (2012). Life satisfaction among children in different family structures: A comparative study of 36 western societies. *Children & Society*, 26(1), 51-62. doi: 10.1111/j.1099-0860.2010.00324.x
- Bowlby, J. (2005). *A secure base: Clinical applications of attachment theory* (Vol. 393). Taylor & Francis. pp: 22-42
- Brannan, D., Biswas-Diener, R., Mohr, C. D., Mortazavi, S., & Stein, N. (2013). Friends and family: A cross-cultural investigation of social support and subjective well-being among college students. *The Journal of Positive Psychology*, 8(1), 65-75. doi: 10.1080/17439760.2012.743573
- Bronfenbrenner, U. (1990). Discovering what families do. *Rebuilding the nest: A new commitment to the American family*, 27-38.
- Brown, S. L., Manning, W. D., & Stykes, J. B. (2015). Family structure and child well-being: Integrating family complexity. *Journal of Marriage and Family*, 77(1), 177-190. doi: 10.1111/jomf.12145
- Cantril, H. (1965). *The pattern of human concern*. Rutgers, NJ: Rutgers University Press.
- Cavallo, F., Zambon, A., Borraccino, A., Raven-Sieberer, U., Torsheim, T., & Lemma, P. (2006). Girls growing through adolescence have a higher risk of poor health. *Quality of Life Research Journal*; 15(10): pp. 1577-1585. doi: 10.1007/s11136-006-0037-5

- Currie, C., Inchley J Molcho, M., Lenzi, M., Veselska, Z., Wild, F. (eds.) (2014). *Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) Study protocol: Background, Methodology and Mandatory items for the 2013/2014 survey*. St. Andrews: CAHRU .
Access at :www.hbsc.org.
- Downey, D. B. (2001). Number of siblings and intellectual development: The resource dilution explanation. *American Psychologist*, 56(6-7), 497. doi: 10.1037/0003-66X.56.6-7.497
- Fransson, E., Turunen, J., Hjern, A., Östberg, V., & Bergström, M. (2015). Psychological complaints among children in joint physical custody and other family types: Considering parental factors. *Scandinavian journal of public health*, doi: 10.1177/1403494815614463
- Frisco, M. L., Muller, C., & Frank, K. (2007). Parents' union dissolution and adolescents' school performance: Comparing methodological approaches. *Journal of Marriage and Family*, 69(3), 721-741. doi: 10.1111/j.1741-3737.2007.00402.x
- De Graaf, P. M., & Fokkema, T. (2007). Contacts between divorced and non-divorced parents and their adult children in the Netherlands: An investment perspective. *European Sociological Review*, 23(2), 263-277. doi: 10.1093/esr/jcl032
- Hair, E. C., Moore, K. A., Garrett, S. B., Ling, T., & Cleveland, K. (2008). The continued importance of quality parent-adolescent relationships during late adolescence. *Journal of research on adolescence*, 18(1), 187-200. doi: 10.1111/j.1532-7795.2008.00556.x
- Hakvoort, E. M., Bos, H. M., Van Balen, F., & Hermanns, J. M. (2010). Family relationships and the psychosocial adjustment of school-aged children in intact families. *The Journal of genetic psychology*, 171(2), 182-201. doi: 10.1080/00221321003657445
- Halpern-Meekin, S., & Tach, L. (2008). Heterogeneity in two-parent families and adolescent well-being. *Journal of Marriage and Family*, 70(2), 435-451. doi: 10.1111/j.1741-3737.2008.00492.x
- Hayes, A. F., & Darlington, R. B. (2012). *Regression analysis and Linear Models*. New York: The Guilford Press.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences*. Beverly Hills, CA: Sage
- Hofstede, G. J., Minkov, M., & Hofstede, G. (2016). *Allemaal andersdenkenden: omgaan met cultuurverschillen*. Business Contact.
- Inchley, J., Currie, D., Young, T., Samdal, O., Torsheim, T., Augustson, L., Mathison, F., Aleman-Diaz, A., Molcho, M., Weber, M. & Barnekow, V. (2013). Growing up

- unequal: gender and socioeconomic differences in young people's health and well-being. *Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) study: international report from the 2013/2014 survey*. Copenhagen, WHO Regional Office for Europe, 2016 (Health Policy for Children and Adolescents, No. 7).
- de Looze, M., van Dorsselaer, S., de Roos, S., Verdurmen, J., Stevens, G., Gommans, R., van Bon-Martens, M., ter Bogt, T. & Vollebergh, W. (2014). *Gezondheid, welzijn en opvoeding van jongeren in Nederland*. Utrecht University. pp 13-14. Ridderkerk, Nederland: Ridderprint BV.
- Mazur, J. (2010). Social inequalities in subjective health among school-children in Poland in the light of EU data. Selected methodological aspects illustrated by results of international studies. Warsaw: Institute of Mother and Child; pp 99-102.
- Moreno, C., Sánchez-Queija, I., Muñoz-Tinoco, V., de Matos, M. G., Dallago, L., Ter Bogt, T., Camacho, I. & Rivera, F. (2009). Cross-national associations between parent and peer communication and psychological complaints. *International Journal of Public Health*, 54(2), 235-242. doi: 10.1007/s00038-009-5415-7
- Mustonen, U., Huurre, T., Kiviruusu, O., Haukkala, A., & Aro, H. (2011). Long-term impact of parental divorce on intimate relationship quality in adulthood and the mediating role of psychosocial resources. *Journal of Family Psychology*, 25(4), 615. doi: 10.1037/a0023996
- Nickerson, A. B., & Nagle, R. J. (2004). The influence of parent and peer attachments on life satisfaction in middle childhood and early adolescence. *Social Indicators Research*, 66(1-2), 35-60. doi: 10.1023/B:SOCI.0000007496.42095.2c
- Oyserman, D., Coon, H. M., & Kimmelmeier, M. (2002). Rethinking individualism and collectivism: evaluation of theoretical assumptions and meta-analyses. *Psychological bulletin*, 128(1), 3. doi: 10.1037/0033-2909.128.1.3.
- Pedersen, M., Granado Alcon, M.C., Borup, I., Zaborskis, A., Vollenbergh, W., Smith, B., & Marklud. U. (2001). Family Culture.
- Phillips, T. M. (2012). The influence of family structure vs. family climate on adolescent well-being. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 29(2), 103-110. doi: 10.1007/s10560-012-0254-4
- Ryan, R. M., Claessens, A., & Markowitz, A. J. (2015). Associations between family structure change and child behavior problems: The moderating effect of family income. *Child development*, 86(1), 112-127. doi: 10.1111/cdev.12283

- Sayer, L. C., Gauthier, A. H., & Furstenberg, F. F. (2004). Educational differences in parents' time with children: Cross-national variations. *Journal of marriage and family*, *66*(5), 1152-1169. doi: 10.1111/j.0022-2445.00084.x
- Schwartz, S. H. (1990). Individualism-collectivism: Critique and proposed refinements. *Journal of cross-cultural psychology*, *21*(2), 139-157.
- Tabak, I., Radiukiewicz, & K. Polska. (2009). rodzina oczami nastolatków i ich rodziców. Adaptacja skali Family Dynamics Measure II (FDM II). (Polish family through the eyes of teenagers and their parents. Polish adaptation of Family Dynamics Measure II). Warszawa: Instytut Matki i Dziecka.
- Thomson, E., Hanson, T. L., & McLanahan, S. S. (1994). Family structure and child well-being: Economic resources vs. parental behaviours. *Social Forces*, *73*(1), 221-242.
- Tomcikova, Z., Madarasova Geckova, A., Orosova, O., Van Dijk, J. P., & Reijneveld, S. A. (2009). Parental divorce and adolescent drunkenness: role of socioeconomic position, psychological well-being and social support. *European addiction research*, *15*(4), 202-208.
- Yaman, A., Mesman, J., van IJzendoorn, M. H., Bakermans-Kranenburg, M. J., & Linting, M. (2010). Parenting in an individualistic culture with a collectivistic cultural background: The case of Turkish immigrant families with toddlers in the Netherlands. *Journal of Child and Family Studies*, *19*(5), 617-628. doi: 10.1007/s10826-009-9346-y
- Yuan, A. S. V. (2009). Sibling relationships and adolescents' mental health: The interrelationship of structure and quality. *Journal of Family Issues*. doi: 10.1177/0192513X09334906
- Zimet, G., & Grodaon, K. (1998). The multidimensional scale of perceived social support. *Journal of personality assessment*; *52*(1): pp.30-41. 55. doi: 10.1207/s1532775jpa5201_2

